

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВПЛИВУ БОЙОВОГО СТРЕСУ НА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Тютюнник Л. Л. доктор філософії,
старший науковий співробітник
інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України
<https://orcid.org/0000-0001-8480-0475>

Поп'юк Д. В. слухач інституту стратегічних
комунікацій Національного університету
оборони України
<https://orcid.org/0009-0005-6769-761X>

У статті висвітлено результати теоретичного дослідження соціально-психологічних наслідків впливу бойових стресорів на учасників бойових дій, зокрема соціального стресового розладу, що проявляється у когнітивних, поведінкових та емоційних посттравматичних реакціях військовослужбовців. Розглянуто симптоми соціально-психологічної дезадаптації – як складного соціально-психологічного феномена, що зумовлює порушення пристосування психіки та поведінки військовослужбовця до умов соціального середовища, яке опосередковане провідною діяльністю людини на поточному етапі її розвитку. Представлено такі основні прояви як: неприйняття групою особистості, соціально-психологічна ізоляція і пов'язаний з нею психологічний стан фрустрованості та пригніченості, неадекватність комунікативних навичок і поведінкова дезорганізація, внутрішня скутість й підкреслена відчуженість. Приведено стислі результати та аналіз пілотного емпіричного дослідження. Визначені основні соціально-психологічні складові особистості військовослужбовця, що зазнають впливу бойового стресу.

Ключові слова: бойовий стрес; соціально-психологічні наслідки; соціальна взаємодія; соціальна адаптація; соціальна дезадаптація; військовослужбовець; бойові умови.

Вступ. Повномасштабні воєнні дії в Україні актуалізували дослідження психогенного впливу бойового стресу на психіку військовослужбовців. Чималі дослідження у сфері військової психології та психіатрії доводять серйозність й значну травматичність його наслідків. Насамперед це може проявлятися на ранніх етапах участі в бою як нездатність або відмова виконувати службово-бойові задачі. Зниження боєздатності, бойова втома, апатія, уникнення комунікації, підвищена збудливість нервової системи, психоемоційна лабільність, емоційна напруженість, агресивність, істотне порушення сну з нічними жахами, нав'язливі і депресивні стани, втрата сенсу життя тощо – далеко не повний перелік наслідків впливу стресорів бойової обстановки, з якими існує велика ймовірність зіткнутися військовиком.

Бойовий стрес може викликати істотні зміни у емоційній, когнітивній та поведінковій сферах і здатен суттєво впливати на якість професійної діяльності особового складу. Саме тому, для успішного виконання бойових завдань, поряд з високими вимогами до професійної

фаховості військовослужбовця та його особистісних якостей, таких як відповідальність, працьовитість, самовідданість, самоконтроль, дисциплінованість, ініціативність та ін., значна увага приділяється його психофізіологічним характеристикам. (Тютюнник 2020; 2024).

Наслідки бойового стресу можуть безпосередньо впливати на самих учасників бойових дій, та опосередковано – на оточуючих, тому доцільно їх розглядати не лише в індивідуально-психологічному, а й у соціально-психологічному аспекті. По суті, ці наслідки торкаються всього соціального оточення військовослужбовця. Тому зусилля дослідників мають спрямовуватись не тільки на подолання впливу деструктивів бойового стресу, а і на формування й розвиток конструктивних копінг-стратегій, особистісне зростання, адаптивну трансформацію та ефективну соціалізацію військовослужбовців-учасників бойових дій.

Мета: на основі теоретичних наукових розвідок та результатів емпіричного дослідження, висвітлити основні наслідки впливу бойового стресу на соціально-

психологічну сферу військовослужбовців-учасників бойових дій.

Теоретичне підґрунтя. Бойовий стрес – це психічне відображення стресових реакцій у результаті впливу факторів бойової обстановки. Бойовий стрес з'являється у військовослужбовця в екстремальних умовах й супроводжується дією потужних зовнішніх і внутрішніх стресорів, які несуть загрозу психічному та фізіологічному здоров'ю, знижують ефективність бойової діяльності, негативно впливають на соціальне благополуччя особистості або можуть навіть вартувати людині життя. Зміни на особистісному рівні, які стосуються індивідуальних характеристик військовослужбовця і згодом проявляються у його зовнішній поведінці, бойовій діяльності, ставленні до оточуючих, у його соціалізації, можуть зумовлювати проблеми як військовослужбовцям так і їх командирам.

Загалом, соціально-психологічні чинники негативних наслідків у кризові періоди життя структурно можна диференціювати на мікро-, мезо- та макрорівні. Серед соціально-психологічних детермінант мікрорівня виділяють: соціально-демографічні; вразливість типології особистості (типологічний підхід); вразливість особистісних рис, переконань та установок (параметричний підхід); афективно-когнітивний стиль особистості (стильовий підхід); порушення соціально-психологічної регуляції діяльності та поведінки (Спицька, Завацька & Пономаренко, 2021). До мікрорівня соціально-психологічної взаємодії військовослужбовців належать міжособистісні взаємовідносини між членами особового складу підрозділу, з якими склалися емоційні, когнітивні, поведінкові соціально-психологічні зв'язки, обумовлені безпосередньою спільною бойовою діяльністю. Мезорівень передбачає взаємини з членами сімей, родичами, знайомими та друзями, що знаходяться на відстані, але взаємодія з якими здійснюється та підтримується завдяки засобам та технологіям сучасного мобільного й супутникового зв'язку, глобальної мережі інтернет, тощо (Спицька та ін., 2021). Деструктивними чинниками мезорівня можуть бути: дисфункції структури сім'ї і сімейного функціонування; порушення мікродинаміки та ідеології сім'ї; наявність

надмірного психологічного стресу й стресогенність життєвий подій; недостатність соціальної підтримки. Чинниками макрорівня, які впливають на виникнення й розвиток деструктив особистості у складний період можуть стати: соціально-економічні й соціально-політичні (незадоволення рівнем соціально-економічного статусу, пасивна соціальна позиція); культурні цінності та норми (зокрема, стереотипи, що пов'язані з культом сили, стриманості, досконалості та успіху); перфекціоністська позиція щодо високих стандартів сучасного суспільства. Макрорівень соціально-психологічної взаємодії відбувається на рівні всього суспільства, а саме через медіа, усний обмін інформацією, формальні соціально-статусні відносини й носить більш опосередкований характер (Спицька та ін., 2021).

У ході активних інтенсивних бойових дій, під впливом потужного й тривалого впливу бойових стресорів, може різко й суттєво змінитися характер спілкування військовослужбовців з оточуючими, спостерігатись неадекватна поведінка й неконструктивне спілкування – будь-яка дрібниця спроможна спровокувати конфлікт або викликати необґрунтовану агресію. Окремі військовослужбовці стають здатними на нелюдські, антигуманні дії – жорстокість, мстивість тощо.

Стрес характеризується підвищеною фізіологічною і психічною активністю. На види та прояви стресу впливають різні чинники. В бойових умовах головна роль належить психіці, тому психоемоційний стрес є досить значущим для аналізу і розуміння його ролі у процесі регуляції. Загрози зумовлюють психоемоційний стрес тоді, коли рівень адаптаційного порога недостатній. Стрес містить у собі численні емоційні й фізіологічні кореляти структури особистості, є критерієм її адаптаційного порога в конкретних умовах бойової діяльності й чинником змін у людині. Отже, розуміння співвідношення величини стресу в бойових реаліях та адаптаційного порога окремої людини дозволяють прогнозувати тип, глибину, стійкість психологічного ураження. У обставинах підвищених ризиків для життя, військовослужбовець адаптується до них, підлаштовуючись під норми та правила, які суттєво відмінні від тих, що прийнятні у повсякденному житті. Поведінка

за межами правил повсякденного життя розцінювалась би як аномальна, проте в аномальній ситуації вона сприймається як нормальна. До прикладу, в бойових умовах не існує заборони на вбивство (вбиваєш або ти, або тебе), а також набувають меншої значимості інші заборони (насилля, присвоєння чужого та ін.). Постійна загроза смерті якісно змінює ментальність особистості й формує специфічне світосприйняття, де межа між добром і злом, героїзмом та злочином нівелюються. Однак змінюється не лише ставлення людини до світу, але і до самої себе та своїх близьких. Часто спостерігаються трансформації особистості, що проявляються у порушенні міжособистісних відносин, зниженні рівня емоційного інтелекту тощо (Павлик, 2005).

На думку Корольчука М.С., Крайнюк В.М., Осьодла В.І., Сулятицького І.В., Титаренко Т.М., якщо людина зростала і виховувалась у несприятливому соціальному середовищі, де панували ворожість, агресія, аб'юз, то вона не так гостро відчуватиме деструктивність екстремального середовища, у яке занурились. Вона легше й швидше адаптується до бойової обстановки, тобто її суб'єктивне бачення небезпечності реалій війни та своєї участі в них, не суттєво розходяться з набутим досвідом. Тобто, за таких умов, адаптація до бойових дій істотно не впливає на структуру особистості, є досить безболісною і руйнівні наслідки бойового стресу, зазвичай, мінімізуються. Однак, логічно припустити, що особистісне і професійне становлення переважної більшості військовослужбовців відбувалося у більш гармонійних умовах, що обумовлювало їхнє психологічне благополуччя. Таким особистостям, з багатограним внутрішнім світом, гуманістичним світоглядом, високими розвитком морально-ціннісного компоненту, складніше протистояти екстремальним викликам бою. Зазначимо, що наслідки впливу бойових стресорів на військовослужбовця за обтяжливих умов можуть мати тенденцію до трансформацій у більш важкі форми психічних розладів.

Соціально-психологічні зміни в особистості доцільно розглядати з позиції самої особистості військовослужбовця. Якщо суб'єктивно зміни гармонійні й допомагають адаптуватися в екстремальних умовах бойової обстановки — особистість їх

сприймає як необхідні й бажані. Тоді можна говорити про адаптивну трансформацію психіки. Проте, якщо необхідні зміни не приймаються особистістю, а сприймаються як чужорідні, вимушені, нав'язані зовні, дисгармонійні, тоді процес набуває дезадаптивних ознак.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань застосовувались теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження. Проведено теоретичний аналіз наукових джерел за темою дослідження. Здійснено пілотне емпіричне дослідження впливу бойового стресу на зміни у соціально-психологічній сфері військовослужбовців-учасників бойових дій. Для оцінки нормальності розподілу статистичних даних, отриманих в ході експерименту, було застосовано t-критерій Ст'юдента. Для оцінки взаємозв'язків між вимірюваними параметрами - коефіцієнт кореляції Пірсона.

Результати і обговорення. Досліджуючи наслідки впливу стресорів бойової обстановки, насамперед хочемо навести класифікацію посттравматичних реакцій, які свідчать про стан соціально-психологічної дезадаптованості у військовиків, які в ході виконання службово-бойових завдань зазнали впливу стресорів.

Першою категорією посттравматичних реакцій є пізнавальні, яким властиві жакливі відіння та «сни наяву», сформовані з епізодів бойових ситуацій. Серед пізнавальних посттравматичних реакцій варто виділити труднощі з пам'яттю та концентрацією уваги. Значних масштабів сягають нові духовні вірування та релігійні погляди (Павлик, 2005). Однією з форм пізнавальних реакцій може бути тривога, оскільки у цьому випадку вона виступає не у якості форми адаптації до стресу, а як стан неадекватного сприйняття ситуації, оскільки причини для тривоги уже в минулому. Це зумовлює перенапруження регуляторних механізмів й призводить до неадекватної поведінкової реакції. На думку науковців, висока тривожність відповідає за значну частину розладів, які відносять до категорії «пізнавальні реакції».

До другої групи посттравматичних реакцій відносять поведінкові реакції, які можуть характеризуватися станами, обумовленими блокуванням мотиваційної поведінки, зокрема, фрустрацією або неузгодженістю між поведінкою та результатом. Неможливість особистістю

реалізувати бажання належати до певної соціальної групи підвищує напруження й призводить до внутрішнього психічного конфлікту. Це, зі свого боку, зумовлює порушення інтеграції поведінки, яку ми розуміємо як систему взаємозв'язку між елементами психічної структури людини. Якщо такий зв'язок не порушений, то існує узгодженість між мотивацією військовослужбовця та вимогами соціуму. Якщо ж порушений – тоді можливі численні прояви девіантної поведінки: уникання зустрічей з людьми або відвідувань місць, які пов'язані з отриманим стресом, виникнення або загострення конфліктів з членами родини, безпричинна сльозливість або плач, прагнення ізолюватись від інших людей. Якщо військовослужбовець не бажає дотримуватись загальноприйнятих норм, виникає аномія, тобто втрата або ослаблення системи норм, правил та цінностей, які регулюють поведінку людини у суспільстві.

Третю групу посттравматичних реакцій складають емоційні реакції, під якими у даному аспекті розуміємо занурення у свій особистий світ, стан заціпеніння, власні переживання, відсутність інтересу до занять та справ, оскільки вони перестали приносити задоволення та радість. Спостерігається нервозність у стосунках з іншими людьми, надмірна дратівливість й часті спалахи гніву, відчуття порожнечі або зневіра у майбутньому. Коли припиняється вплив руйнівних чинників, функціональний стан не нормалізується, що може бути ознакою депресивного розладу. Це проявляється у зниженій самооцінці, переорієнтуванні існуючих норм та цінностей. У моральному аспекті пріоритетними стають індивідуалістичні інтереси, знижується соціальна активність, погіршується психологічний та фізіологічний стан, послаблюється емоційна стійкість і зростає тривожність.

Четверту категорію визначають соматичні реакції, які характеризуються різким головним болем, порушеннями сну, болем в шлунку, м'язовим напруженням, тахікардією та ін. Без лікування такі симптоми накопичуються і можуть зумовити в подальшому важкі хронічні захворювання (Павлик, 2005).

Сучасні реалії російсько-української війни та досвід світових збройних конфліктів, після завершення яких пройшов

тривалий час, свідчать про велику ймовірність пролонгованого характеру наслідків впливу бойових стресорів на учасників бойових дій у соціально-психологічному аспекті (Тютюнник, 2024), де актуальним питанням є соціальна дезадаптація. Цей феномен ми розглядаємо не просто як відсутність адаптації особистості до соціуму, а як складне й багатогранне соціально-психологічне явище, що передбачає неприйняття особистості групою, соціально-психологічну ізоляцію і пов'язаний з нею стан пригніченості й фрустрованості, неадекватну комунікацію й поведінкову дезорганізацію, виражену відчуженість та внутрішню скутість (Сулятицький, Островська & Осьодло, 2019).

Враховуючи, що адаптація особистості має два взаємопов'язані аспекти, а саме адаптацію до соціуму та його вимог і адаптацію до себе, то й дезадаптація, напевне, проявлятиметься і через неприйняття суспільних норм, і через відчуження від самого себе. Прогнози щодо майбутнього людини та механізмів її міжособистісних стосунків продукуються не тільки іншими, а й нею самою згідно з очікуваннями й висувають самовимоги щодо пошуку ресурсів та створення планів. Особистість стоїть перед завданням, чи відповідати їм й виправдати довіру щодо самої себе і чи узгодити лінію поведінки з системою власних сподівань. Щоправда, генезис такого роду очікувань бере свій початок у відношенні інших людей до особистості і є, по суті, інтеріоризацією чужої думки (родини, друзів, наставників). Але у контексті таких міркувань – це не надто важливо. Більш значущою є спрямованість на самоадаптацію. Основними тенденціями самоадаптації є прийняття себе та поблажливість до себе, упевненість в собі, послідовність обраної стратегії стосовно себе та ін. Відповідно, стан дезадаптованості буде виражатися у зворотному, тобто у самонеприйнятті, частих внутрішньоособистісних докорах і сумнівах, постійному почутті провини, невпевненості у своїх силах.

Соціальна дезадаптація військовослужбовців може бути непатологічною та патологічною. Непатологічний дезадаптаційний стан проявляється в окремих відхиленнях поведінки та переживань суб'єкта,

пов'язаних з недостатньою ресоціалізацією, соціально-неприйнятними переконаннями та установками особистості, отриманими в ході перебування в бойовій обстановці, різкою і кардинальною зміною умов існування (від сповненого ризику, напруженого й емоційно насиченого під час бойових дій, до буденного й досить спокійного у мирному житті), розривом значимих міжособистісних зв'язків (втрата членів сім'ї, друзів, побратимів), неможливістю виконувати звичну роботу чи навчатись (внаслідок отриманих травм, хвороб тощо).

Патологічна дезадаптація характеризується наявністю ригідних асоціальних установок, прогресуючою маргіналізацією, в тому числі систематичним вживанням алкогольних чи наркотичних речовин, наявною чи прихованою суїцидальною поведінкою. У такому випадку будь-який актуальний конфлікт може спровокувати або посилити дезадаптацію, чи викликати аутоагресію або перевести її у суїцидальну фазу (Сулятицький та ін., 2019).

До прикладу, якщо торкнутися теми самогубств серед ветеранів-учасників бойових дій – відкриваються вражаючі факти. Зокрема у Канаді ця кількість досягає майже 18 осіб на 100 тис. ветеранів, у Франції – близько 20, у Австрії – 27, а у Бельгії – 32 особи. Такі дані відслідковують у кожній армії, проте ця інформація є таємною. Статистика щодо американських військових, яка свідчить про збільшення суїциду з 18, 5 осіб на 100 тис. ветеранів у 2014 р., майже до 22 осіб у 2017 р. та 27,5 – у 2018 р. була оприлюднена лише у 2019 році, тобто, на цей час у США самогубство щоденно скоює близько 18 ветеранів війни. Колишній головний психолог збройних сил Хорватії, Зоран Комар, наводить дані, що змушують ще більше замислитись. Відслідкувавши загибель хорватських військовиків з різних причин (вбивство, автомобільні аварії та ін.) за 1996 р., тобто перший рік після війни, було виявлено, що самогубства склали найбільший відсоток – 46, 2 %, фактично половину усіх випадків загибелі. До цього часу в Хорватії, через 30 років після завершення війни, спостерігається чітка тенденція постійного зростання кількості суїцидальних випадків серед ветеранів війни. Відтак, особливість впливу бойових дій на соціально-психологічну сферу особистості полягає у тому, що травматичний досвід з

плином часу може мати тенденцію до загострення, якщо вчасно не вжити відповідних заходів (Тютюнник, 2024). Щодо нашої країни (за прогнозами МОЗ України) – наслідки війни будуть відображатися на психоемоційному стані населення щонайменше десять наступних років. Це передбачає зростання кількості психічних захворювань, випадків алкогольної та наркотичної залежності, соціально-побутових проблем у сім'ях та ін.

У межах дослідження впливу бойового стресу на зміни у соціально-психологічній сфері військовослужбовців-учасників бойових дій, нами було проведено пілотне дослідження, вибірка якого складала 32 військовослужбовці рядового та сержантського складу піхотних підрозділів механізованої бригади. Вік респондентів – від 25 до 50 років. Збір даних проводився впродовж двох місяців (жовтень-листопад 2024р.) у формі індивідуальних тестувань та бесід, вивчення документації (особових справ).

Відповідно до задач дослідження було використано: опитувальник бойового стресу О. Блінова (ОБСБ), для визначення наявності посттравматичного стресового розладу та зовнішньо й внутрішньо опосередкованих стрес-чинників, які емоційно впливають на людину (Блінов, 2017); методику SACS («Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла, для діагностики стратегій копінг-поведінки; тест-опитувальник особистості В. Століна, С. Пантелєєва, для діагностики самостворення; методику вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича для діагностики системи ціннісних орієнтацій; методику «Когнітивної орієнтації» (виміру локусу контролю) Дж. Роттера для діагностики відповідальності та інтернальності (Дикун, Мороз & Стасюк, 2023). Оцінка нормальності розподілу статистичних даних здійснювалась із застосуванням t-критерія Ст'юдента. Для оцінки взаємозв'язків між вимірюваними параметрами було використано коефіцієнт кореляції Пірсона.

За результатами емпіричного дослідження, середні показники рівня бойового стресу по групі склали 2,8 бали, найменші – 1,7 бали, найбільші – 3,8 бали. Відповідно, 14 респондентів показали низький рівень бойового стресу, а 18 респондентів – середній. Знайдені

взаємозв'язки (кореляції) між рівнем бойового стресу та: асертивними діями $r_{\text{емп.}} = -0,42$, $p \leq 0,05$; агресивними діями $r_{\text{емп.}} = 0,44$, $p \leq 0,05$; загальною конструктивною поведінкою $r_{\text{емп.}} = -0,46$, $p \leq 0,01$; активною поведінкою $r_{\text{емп.}} = -0,41$, $p \leq 0,05$; асоціальною поведінкою $r_{\text{емп.}} = 0,37$, $p \leq 0,05$; загальним самостваленням $r_{\text{емп.}} = -0,57$, $p \leq 0,01$; рівнем поваги до себе $r_{\text{емп.}} = -0,45$, $p \leq 0,01$; рівнем симпатії до себе $r_{\text{емп.}} = -0,41$, $p \leq 0,05$; рівнем інтересу до себе $r_{\text{емп.}} = -0,35$, $p \leq 0,05$; рівнем розуміння себе $r_{\text{емп.}} = -0,39$, $p \leq 0,05$; інтернальності у сфері особистих досягнень $r_{\text{емп.}} = -0,37$, $p \leq 0,05$; інтернальності у сфері сімейних стосунків $r_{\text{емп.}} = -0,42$, $p \leq 0,05$.

У системі термінальних ціннісних орієнтацій за частотою перші три місця посіли: любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною), з середнім значенням 4,2; здоров'я (фізичне і психічне), з середнім значенням 4,4; щасливе сімейне життя, з середнім значенням 5,2. Найнижчі три місця займають: краса природи й мистецтва (переживання прекрасного в природі і у мистецтві), з середнім значенням 16,6; розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків), з середнім значенням 15,8; творчість (можливість творчої діяльності), з середнім значенням 15,5.

У системі інструментальних ціннісних орієнтацій за частотою перші три місця займають: чесність (правдивість, щирість), з середнім значенням 3,6; відповідальність (почуття обов'язку, вміння тримати своє слово), з середнім значенням 4,2; вихованість, з середнім значенням 4,4. Найнижчі три місця посіли: непримиренність до недоліків у собі та інших, з середнім значенням 15,6; широта поглядів (вміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї та звички), з середнім значенням 14,2; ефективність у службі (боездатність, продуктивність), з середнім значенням 13,2.

Аналіз отриманих даних свідчить, що вслід за первинними трансформаціями внутрішніх індивідуально-психологічних складових особистості військовослужбовця, у його поведінці проявляються вторинні наслідки, де соціально-психологічний аспект відіграє важливу, можливо навіть провідну роль. Розглядаючи ці наслідки у взаємозв'язках єдиної структури особистості,

можна відслідкувати, що підвищення рівня бойового стресу зумовлює зниження загального позитивного самоствалення, а саме рівень поваги та симпатії до самого себе, зменшує рівень інтересу до своїх почуттів, думок, відчуттів у тілі й поведінки. Це, зі свого боку, призводить до зниження розуміння власних дій та самого себе. А коли «Я» не «ОКей», то боєць це транслює й переносить у соціальну взаємодію з побратимами та командирами, вербально та невербально передає у свою сім'ю, родину та коло знайомих.

Підвищення рівня бойового стресу знижує загальну конструктивність у поведінці й соціальній взаємодії, значно підвищує рівень агресивних та асоціальних дій. Зменшується асертивність, тобто здатність до гнучкості у поведінці, що поєднує внутрішню силу та ввічливість у стосунках з іншими (Тютюнник, 2020).

Водночас, «локус контролю» зміщується у бік екстернальності, тобто такої моделі поведінки військовослужбовця, коли відповідальність за власне життя, усі події, що відбуваються з ним, повністю перекладаються на зовнішні обставини. Найбільше цей процес виражено у сферах особистих досягнень та сімейних стосунків. І це при тому, що духовна і фізична близькість з коханою людиною та щасливе сімейне життя, входять у трійку головних особистісних цінностей військовослужбовця й у важких ситуаціях бойової травматизації чи стресу стають ресурсом для опору, а у постстресовий період – важливим ресурсом для відновлення та нормалізації свого психоемоційного стану як складової загальної боездатності.

У системі інструментальних ціннісних орієнтацій актуальними та провідними є чесність, відповідальність, почуття обов'язку, вміння тримати своє слово й вихованість, які безпосередньо вказують на необхідність конструктивної взаємодії у бойових ситуаціях й на важливість соціально-психологічної складової, як ресурсного каналу для подолання наслідків бойового стресу.

Висновки. За результатами теоретичного дослідження встановлено, що вплив стресорів бойової обстановки на військовослужбовців-учасників бойових дій зумовлюють деструктивні соціально-психологічні наслідки на мікро-, мезо- та

макрорівні, основним з яких є соціальний стресовий розлад, що проявляється у пізнавальних, поведінкових та емоційних посттравматичних реакціях військовиків.

Аналіз емпіричних даних свідчить, що у результаті впливу бойового стресу в системі термінальних ціннісних орієнтацій військовослужбовців піхотних підрозділів механізованої бригади перші три місця посідають: любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною), здоров'я (фізичне і психічне) та щасливе сімейне життя. Найнижчі три місця – краса природи й мистецтва (переживання прекрасного в природі і у мистецтві), розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків) та творчість (можливість творчої діяльності). У системі інструментальних ціннісних орієнтацій перші три місця посідають: чесність (правдивість, щирість), відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати своє слово) та вихованість. Найнижчі три місця – непримиренність до

недоліків у собі та інших, широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї та звички) та ефективність у службі (боєздатність, продуктивність).

Вивчення окремих компонентів як складових цілісної і взаємопов'язаної внутрішньої структури особистості військовослужбовця та розуміння процесів внутрішньої трансформації, що відбувається під впливом чинників бойового стресу, допоможе у розробленні комплексної багаторівневої програми підтримки та соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій, суттєво підвищить гармонізацію суспільства, відновить та збереже психічне здоров'я військовослужбовців.

Перспективою подальших наукових досліджень має бути проведення більш глибоких емпіричних досліджень та виявлення інших проявів соціально-психологічних наслідків впливу бойового стресу з урахуванням «еволюції війни».

Список використаних джерел

1. Блінов О.А. (2017). Опитувальник бойового стресу Блінова О.А. (ОБСБ). *Психологічний часопис: збірник наукових праць*. Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. № 5 (9). Вип. 9. С. 32-43.
2. Дикун В.Г., Мороз В.М., Стасюк В.В. (2023). Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ (сил): навч.-метод. посіб. Київ. 384 с.
3. Павлик Н.В. (2005). Психологічна адаптація особистості в екстремальних умовах військової діяльності. *Вісник Національного технічного університету України (КПІ)/Філософія. Психологія. Педагогіка*. Т.1 № 13. С. 142-148.
4. Спицька Л.В., Завацька Н.Є., Пономаренко Я.С. (2021). Диференціація соціально-психологічних чинників розладів афективного спектру особистості: мікро-, мезо- та макрорівні. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. № 1(54). С. 146–52.
5. Свлятицький І.В., Островська К.О., Осьодло В.І. та ін. (2019). Психолого-корекційний практикум травм війни : навч. посібник. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 396 с.
6. Тютюнник Л.Л. (2020). Бойовий стрес та шляхи подолання його психотравмуючих наслідків. *Вісник Національного університету оборони України*. № 2 (55). С. 106–115.
7. Тютюнник Л.Л. (2024). Профілактика психогенних втрат у військових підрозділах Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. № 5 (81). С. 151–162.

References

1. Blinov O.A. (2017). Opytuvalnyk boiovoho stresu Blinova O.A. (OBSB). [Combat stress questionnaire Blinov O.A. (OBSB)]. *Psykhologichnyi chasopys: zbirnyk naukovykh prats*. Instytut psykhologhii imeni H.S. Kostiuksa Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. № 5 (9). Vyp. 9. S. 32-43. (In Ukrainian)
2. Dykun V.H., Moroz V.M., Stasiuk V.V. (2023). Metodolohiia doslidzhennia moralno-psykhologichnoho stanu osobovoho skladu viisk (syl) [Methodology for researching the moral and psychological state of military personnel (forces)] : navch.-metod. posib. Kyiv. 384 s. (In Ukrainian)
3. Pavlyk N.V. (2005). Psykhologichna adaptatsiia osobystosti v ekstremalnykh umovakh viiskovoi diialnosti [Psychological adaptation of the individual in extreme conditions of military activity]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy (KPI)/Filosofii. Psykhologhiia. Pedahohika*. T.1 № 13. S. 142-148. (In Ukrainian)
4. Spyt'ska L.V., Zavatska N.Ie., Ponomarenko Ya.S. (2021). Dyferentsiatsiia sotsialno-psykhologichnykh chynnykviv rozladiv afektyvnoho spektru osobystosti: mikro-, mezo- ta makrorivni [Differentiation of socio-psychological factors of affective spectrum personality disorders: micro-, meso- and macro-levels]. *Teoretychni i prykladni problemy psykhologhii*. № 1(54). S. 146–52. (In Ukrainian)

5. Suliatytskyi I.V., Ostrovska K.O., Osodlo V.I. ta in. (2019). Psykholoho-korektsiinyi praktykum travm viinv [Psychological and correctional workshop on war injuries] : navch. posibnyk. Lviv. LNU imeni Ivana Franka. 396 s. (In Ukrainian)
6. Tiutiunnyk L.L. (2020). Boiovvi stres ta shliakhv podolannia voho psykhotravmuiuchvkh naslidkiv [Combat stress and ways to overcome its psychotraumatic consequences]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 2 (55). S. 106–115. (In Ukrainian)
7. Tiutiunnyk L.L. (2024). Profilaktyka psykhohennykh vtrat u viiskovykh pidrozdilakh Zbroinykh Syl Ukrainy [Prevention of psychogenic losses in military units of the Armed Forces of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. № 5 (81). S. 151–162. (In Ukrainian)

Summary

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE IMPACT OF COMBAT STRESS ON MILITARY SERVICEMEN PARTICIPATING IN COMBAT OPERATIONS

Tiutiunnyk Liliya Ph.D, Senior Researcher of the strategic communications institute, National Defence University of Ukraine

Popiuk Дмитро student of the strategic communications institute, National Defence University of Ukraine

Introduction. Ukraine's full-scale military actions against Russia's armed aggression have brought to the forefront research into the destructive psychogenic impact of combat stress on the psyche of servicemen. Numerous studies in the field of military psychology and psychiatry indicate the seriousness and great traumatization of its consequences.

The consequences of combat stress have a direct impact on both the participants in the hostilities themselves and indirectly on those around them, and then they need to be considered not only from an individual psychological, but also from a socio-psychological perspective.

Therefore, researchers' efforts should be directed not only at overcoming the destructive effects of combat stress, but also at the formation and development of constructive coping strategies, personal growth, adaptive transformation, and effective socialization of military personnel participating in combat operations.

Purpose. Based on theoretical scientific research and empirical research results, to highlight the main consequences of the impact of combat stress on the socio-psychological sphere of military personnel participating in hostilities.

Methods. A theoretical analysis of scientific sources on the topic of the study was conducted. A pilot empirical study of the impact of combat stress on changes in the socio-psychological sphere of military personnel participating in hostilities was carried out.

Originality The manifestations of socio-psychological maladaptation are considered - as a complex socio-psychological phenomenon, manifested in a violation of the adaptation of the psyche and behavior of a military serviceman to the conditions of the social environment, which is mediated by the main activity of a person at the current stage of his development. The results of the pilot empirical study are summarized. The main socio-psychological components of the personality of a serviceman who has experienced combat stress are identified.

Conclusion. According to the results of the theoretical study, it was established that the impact of combat stressors on military personnel participating in combat operations causes destructive socio-psychological consequences at the micro-, meso- and macro-levels. The main socio-psychological consequences are social stress disorder, which manifests itself in the cognitive, behavioral and emotional post-traumatic reactions of military personnel.

Studying individual components as components of a holistic and interconnected internal structure of a serviceman's personality and understanding the processes of internal transformation under the influence of combat stress factors will help in developing a comprehensive program of highly professional military psychological training. This will significantly increase the level of psychosocial adaptability and stress resistance of the individual and minimize the number of psychogenic losses.

Key words: combat stress; socio-psychological consequences; social interaction; social adaptation; social maladaptation; serviceman; combat conditions.

Концептуалізація – Тютюнник Л.Л.

Методика – Поп'юк Д.В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 19.03.25.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 25.05.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.